

**ПРОТИДІЯ РОСІЙСЬКИМ
ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИМ ВПЛИВАМ
У КОНТЕКСТІ ПОВНОМАСШТАБНОЇ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:
МЕХАНІЗМИ ТА МОЖЛИВІ РІШЕННЯ**

Медіафорум : аналітика, прогнози,
інформаційний менеджмент.
Том 16. 11-21

Mediaforum: Analytics, Forecasts,
Information Management.
Volume 16. 11-21

<https://doi.org/10.31861/mediaforum.2025.16.11-21>

УДК: 316.472

© Олександр Щерба¹

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Матеріали статті відображають базові положення виступу автора на Міжнародній науково-практичній конференції (Чернівці, 11 квітня 2025 р.), на якій обговорювалися проблеми протидії російським інформаційно-психологічним впливам у контексті повномасштабної російсько-української війни. Дипломат зокрема детально аналізує еволюцію суспільних настроїв в інших країнах – від беззастережної підтримки України у цій війні до певної «втоми» у деяких з них від довготривалого протистояння. Однак підкреслена думка, що російська перемога відкриває епоху нового імперіалізму.

11

Україні сьогодні слід вибудовувати правильну й вивірену стратегічну комунікацію як з Заходом, так і з росією. Враховуючи розмах втрат у цій війні і глибину історичної травми, як вважає автор, на людському рівні відносини України та росії ще довго будуть відносинами ресентименту, помсти, вендети. Щодо ЄС, нам слід зробити так, щоби дух Європи став і духом України.

Робиться висновок: Україна має вистояти – і тоді разом з нею вистоятиме ліберальний світовий порядок, який подарував світу безпрецедентну смугу миру, економічного зростання, гуманізму, скасованих кордонів та технологічних проривів у медичній, енергетичній, комунікаційній сферах. Путінізм як ідеологія і практика неоімперіалізму має зазнати нищівної поразки.

¹ Посол з особливих доручень Міністерства закордонних справ України,
E-mail: oleksandr.scherba@mfa.gov.ua.

Ключові слова: Україна, ліберальний світовий порядок, ЄС, США, стратегічні комунікації, путінізм, неоімперіалізм, російсько-українська війна.

Strategic Communications During the War

The materials of the article reflect the basic provisions of the author's speech at the International Scientific and Practical Conference (Chernivtsi, April 11, 2025), which discussed the problems of countering Russian informational and psychological influences in the context of a full-scale Russian-Ukrainian war. In particular, the diplomat analyzes in detail the evolution of public sentiment in other countries – from unconditional support for Ukraine in this war to a certain “fatigue” in some of them from the long-term confrontation. However, the idea is emphasized that the Russian victory opens the era of new imperialism.

12 — *Today, Ukraine should build correct and verified strategic communication with both the West and Russia. Given the scale of losses in this war and the depth of historical trauma, the author believes that at the human level, relations between Ukraine and Russia will long be relations of resentment, revenge, vendetta. As for the EU, we should make sure that the spirit of Europe also becomes the spirit of Ukraine.*

The conclusion is: Ukraine must stand – and then the liberal world order will stand with it, which has given the world an unprecedented streak of peace, economic growth, humanism, abolished borders and technological breakthroughs in the medical, energy, and communication spheres. Putinism as the ideology and practice of neo-imperialism must suffer a crushing defeat.

Keywords: Ukraine, liberal world order, EU, USA, strategic communications, putinism, neo-imperialism, Russian-Ukrainian war.

Будь-яка війна – це в першу чергу змагання духу. Особливо така війна, яку вже 12 років проводить проти України російська федерація. Це не війна за нафту, вихід до моря, простір для зростання, Lebensraum як у Гітлера. Це війна за право імперій перекроювати світ. Це війна за новий розподіл світу. Це війна за те, яким буде 21 сторіччя.

В якості епіграфа до цієї презентації, я хочу поділитися з міркуванням одного з головних мислителів сучасної епохи Ноа Юваля Харарі. Його центральна думка проста: перемога Росії відкриває епоху нового імперіалізму. Епоху, в якій жодна нація не почуватиметься

ся безпечно і, як наслідок, кожна нація буде змушена витратити на зброю те, що раніше витрачалося на підвищення якості та тривалості життя. Це буде епоха ще більшої, грабіжницької нерівності. Епоха ще більш непристойної, ніж зараз, заможності верхнього проценту людської цивілізації з одного боку та ще більш гіркої бідності решти людства з іншого.

Або ж Україна вистоїть – і тоді разом з нею вистоїть ліберальний світовий порядок, який подарував світу безпрецедентну смугу миру, економічного зростання, гуманізму, скасованих кордонів та технологічних проривів у медичній, енергетичній, комунікаційній сферах.

Маючи настільки очевидний глобальний вимір, ця війна досить довго була у центрі уваги глобальної спільноти. Перед класичним протистоянням Давида і Голіафа світ розділився на дві половини. Ту, яка голосно та пристрасно підтримувала Україну (хоча і не дуже вірила в її успіх) – і ту, яка Україну не підтримувала, але мовчала. Просто тому, що в ситуації геополітичного згвалтування публічно обирати сторону гвалтівника було непристойно.

В ті перші місяці війни світ просто вибухнув увагою і повагою до України. Ми всі пам'ятаємо це. Світ чекав від нас дива, надії, добрих новин – і Україна їх щедро постачала. Просто тому, що рівень очікувань був не просто нульовий, а дуже, дуже песимістичний. Вже той факт, що війна, яка мала тривати 15 днів, тривала місяць, два, три – сприймався як диво і героїзм.

Країни світу внутрішньо знали, що якби вони опинилися на місці українців, вони б посипалися протягом днів. Це внутрішнє відчуття підтверджується статистикою. За опитуваннями, питома вага італійців, готових воювати за свою батьківщину – 14%. Німців та австрійців – десь на рівні 20%. Натомість в Україні цей показник стабільно вище 60%. Єдина європейська країна, в якій він вище – це Фінляндія.

Це внутрішнє знання посилювало і здивування, і захоплення Україною. Аж поки воно не переросло у роздратування: хто така Україна, щоб бути настільки сміливішою і сильнішою, ніж світ?

Світ був із нами. Що змінилося?

Отже, напочатку світова більшість була переконано на нашому боці. Навіть Ілон Маск писав, що він «strongly pro-Ukraine». Мене тоді часто запитували – в чому секрет такого успіху? І я чесно відповідав: це не технологія. Це був тільки частково успіх українських стратегічних комунікацій, але здебільшого – нормальна реакція людей на

ситуацію, де з одного боку добро, а з іншого зло. З одного боку – знахабніла імперія, а з іншого – колишня колонія, яку ця імперія тягне назад у свою тінь.

А потім все дещо змінилося. Чому? Невже ця війна перестала бути ризиком між добром і злом? Аж ніяк. Невже природа людей і націй якось змінилася? Теж навряд чи. Тоді в чому причина того, що три роки тому весь світ був з нами, а нині в країнах-партнерах лише 60-70% населення виступають за продовження допомоги?

По-перше, з України стало приходити менше добрих новин. Як результат, історія про перемогу добра над злом, Давида над Голіафом, почала перетворюватися в очак людства на історію про безкінечну окопну війну, яка не веде не туди і не сюди, а тільки множить людські страждання. З'явився наратив про те, що «будь-що краще, ніж ця клята війна». Наратив красивий, але хибний, лицемірний. Подивіться, як швидко він підім'яв під себе і Папу Римського, і Ілона Маска і чимало кількість інших впливових голосів у світі.

14

Хибність наративу у тому, що його прихильники не задаються питанням, що таке «будь-що». Для них окупація частини України – це припинення кровопролиття (хоча це не так, окупація просто перенесе кровопролиття з лінії фронту у в'язниці і російські гулаги). Вони не розуміють, що «будь-що» – це бачити як зникає твоя свобода, твої рідні, твоя мова, твоя ідентичність та сутність.

На жаль, багато людей так далеко не мислять. Їм хочеться простої відповіді вже зараз. Їм хочеться завершення. Того що американці називають «closure». Їм хочеться не бачити поганого. Вони купили квитки на героїчне кіно, а їм пропонують трагічний і безкінечний серіал. Звучить цинічно, але світ іноді буває цинічним.

Це, на мою думку, перша причина, чому світова проукраїнська позиція стала хитатися. Друга – це те, що трапилося і відбувається у Палестині.

Я сказав на початку, що у 2022 році світ розділився на дві команди: ту, що була за Україну, і ту, що мовчала. У 2023 році світ розділився на дві інші команди: ту, що за Ізраїль, і ту, що за Палестину. І тут для великої частини людей, особливо на глобальному півдні, підтримувати росію перестало бути непристойним. Бо вони в «нашій» команді. Бо вони «за Палестину».

Так трапилося, що Україна почала сприйматися у світі як частина команди «за Ізраїль». Частково, бо шок подій 7 жовтня 2023 року дій-

сно нагадав українцям про ті звірства, які творили росіяни в Україні і вони реально тоді підтримали Ізраїль. Велика кількість ізраїльтян боролися у цій війні на нашому боці. Це теж зіграло свою роль.

Можливо, і наші українські стратегічні комунікації недопрацювали. Ми не змогли пояснити «команді за Палестину», що ми не проти Палестини, але звалювати на наші плечі ще й цю світову дилему, примушувати вирішувати, чий біль болить нам більше – ізраїльського батька, в якого ХАМАС спік дитину в мікроволновій печі, чи палестинського батька, який втратив дитину під бомбами – нечесно. Такого не можна вимагати від країни, яка сама щодня несе до могили своїх дітей. На жаль, чіткого розуміння цієї обставини у світі нема.

Були і інші причини. Наприклад, у світлі президентських виборів у Сполучених Штатах, там відбувся інший розділ. На тих, хто за одну президентську команду, і тих, хто за іншу. І оскільки Україна стала частиною порядку денного одної команди, вона стала і частиною порядку денного іншої. Тільки зі знаком мінус. Відбулося нашарування наративів та політичного порядку денного, на жаль, не на користь України.

В так званому Глобальному Півдні відбулося інше нашарування. Я ніколи не забуду свій минулорічний візит до Індії, коли я уважно спостерігав за тим, які наративи превалюють у суспільній думці та мас-медіа. А наративи були такі: росія бунтує проти зазіхань Заходу на її геополітичне подвір'я, Україна героїчно б'ється, хоча і не має шансів, а головний злодій – це Захід. Бо дає Україні фальшиві надії і бо його панування у світі є частковою причиною війни.

Це я розповідаю, щоб ви могли зрозуміти, в якому вирі наративів, анти-наративів і анти-антинаративів Україна опинилася зараз. Наскільки ускладнилася проста історія початку війни, наскільки розмилася риска між добром і злом у свідомості цілих народів.

І третя причина, чому підтримка на нашу користь почала коливатися – внутрішні процеси у західних суспільствах. Вони складні та часто деструктивні. Епоха ковіду призвела до того, що в кожному західному суспільстві (та й в українському теж) з'явилася об'єктивно пропутінська армія. І армія ця називалася антиваксери. Це була досить значна група людей, які не вірили жодному слову своїх урядів та ловили кожне слово, яке злітало з вуст антизахідних, антиліберальних, антисистемних лідерів – насамперед путіна. Згодом антиваксери перетворилися на антиглобалістів. Суті це не змінювало.

З 2022 року ця антисистемна сила розросталася, набирала обертів, зливалася з іншими анти-системними силами, здебільшого націоналістичного, анти-ліберального, анти-європейського (якщо йдеться про Європу) спрямування. Наразі ми бачимо, як ця антисистемна сила прийшла в деяких країнах до влади. І вона, у більшості випадків, анти-українська.

Чи є тут прорахунки українських стратегічних комунікаційних команд? І так, і ні. Чи могли б ми певною мірою змінити тональність цих сил по відношенню до України? Мабуть, так. Чи могли ці зміни під нашим впливом бути менш кардинальними? Мабуть, ні. Чи могли б ми зробити так, щоб на виборах перемагали системні, а не анти-системні політики? Точно ні. Підйом антисистемних сил – це нова реальність світової політики.

Як результат, світ входить у смугу глобальних пертурбацій. Але чи народиться в результаті нова система, яка замінить народжений у повоєнні часи ліберальний світовий порядок – велике питання. Росіяни сподіваються, що результатом буде руйнація не лише колективного Заходу, але й Заходу як бастиону ліберального світового порядку. Я особисто в це не вірю. В європейському політичному та суспільному житті ліберальні ідеї вкорінені глибше, ніж в американському. Європейський політичний проєкт втримається попри всі пертурбації – і це ще одна причина для України триматися саме за нього.

І тепер найголовніше. Що робити зараз? Очевидно, що важко мислити стратегічно, коли в нашого ворога з'явилися настільки потужні союзники. Мислити стратегічно в умовах війни взагалі важко. Вимоги до України представити план перемоги – спекулятивні. Певний, 85 років тому ніхто не задавав питання Черчілю – А який у тебе план війни? І як ти, Черчіль, можеш вести війну, якщо в тебе нема плану війни?

Війна – це десятки і сотні тактичних рішень, які або є продуктом стратегії, або ж навпаки, цю стратегію змінюють і формують. Це стосується воєнної сфери. Це стосується і стратегії комунікаційної. Очевидно, що наразі комунікаційний план України – вести більш активний діалог з Глобальним Півднем (і я нижче, можливо, торкнуся цієї теми). Але в умовах, коли ми подекуди втрачаємо Глобальну Північ, це не може бути весь наш план. Ми маємо звертатися до всього світу.

Історія війни Давида з Голіафом, яка перетворилася на історію про безкінечну окопну війну, мала би по ідеї перетворитися на істо-

рію про те, як Давид, якому ніхто не давав шансу на виживання, у цій окопній війні вижив, мужньо захистив свою свободу (а можливо і не тільки свою). Зараз він готовий до миру на максимально справедливих умовах. І постійно, постійно нагадувати світу: проблема нікуди не ділася, завтра і післязавтра ця війна майже напевне продовжиться – не тому що цього хоче Україна, а тому що путінська росія – це вовк, а вовк своєї природи не змінює. Тому якщо хочете вижити, не будьте вівцями.

Та обставина, що росія за три роки не захопила повністю жодної української області, жодного обласного центру – це реальна перемога України. Так ми це маємо бачити. Так ми маємо промовляти до світу. Не тому що це перспективна технологія, а тому що це правда. Україна дала світу перемогу справедливості та свободи. Український солдат став найбільшим творцем історії з часів Другої Світової. Ми маємо це відчувати і пишатися.

Росія зробить все, щоб ми українці вийшли з цієї війни зі звичним відчуттям гіркоти та поразки. Вона робить все, щоб в очах світу образ українця, який героїчно зупинив навалу, був замінений образом українця, який тікає від ТЦК і «мужньо» тоне, перетинаючи Тису. Вона хоче, щоб ми ще сто років своєї історії зализували рани, лаялися між собою і картали себе за втрачені шанси.

Розірвати, принизити, розтоптати Україну, дати їй відчуття поразки – на це будуть спрямовані зусилля і росіян, і антисистемних політиків на Заході. І тут вже не я, дипломат, маю звертатися до вас, українських студентів та науковців, а ви маєте підказати, як знайти для цієї країни правильні слова, щоб вона не розкололася під вагою власного болю, власної трагедії. Щоб ті, чії серця палали всі ці три роки, і ті, в кого вони палали менше, змогли після війни жити разом і дивитися одне одному в очі, будувати нову, успішну націю.

В останні десятиліття ми бачили, якою розумною росія була коли йшлося про розуміння Заходу – і якою незграбною вона була коли йшлося про Україну. На Заході та Глобальному півдні вони знали всі ходи і виходи, всі мотузки, за які смикати чи не смикати. А в Україну вони вдерлися, чекаючи, що їх будуть зустрічати з квітами. Що може бути більш безглуздим?

Але боюся, росія вивчила свій урок. В минулому вона не розуміла Україну, не відчувала її, бо просто не давала собі зусилля зрозуміти. Ми були не достойні зусилля. Ми були такі як вони, тільки дурніші.

Вони були імперія, а ми були свинопаси, не гідні уважного погляду. Ну що ж, ті, кого вони вважали свинопасами, збили з імперії пиху, зруйнували їхній імперський міф – і росія нам цього ніколи не простить. Ні на політичному, ні на індивідуальному рівні. Те, що починалося як путінський хрестовий похід за підкорення «нашого Єрусалиму», як вони називають Київ, перетворилося на особисту вендету двох націй, яка палатиме ще тривалий час. Ми цього не хотіли, але це стало нашою реальністю.

Росія довго дивилася на Україну з імперською зверхністю. Цієї помилки, принаймні на технологічному рівні, вона вже не повторить. Достатньо зайти в український фейсбук, побачити масу нових українських акаунтів з нулем читачів та лайків, але сотнями коментарів, які цього разу дуже вправно смікають саме за ті мотузки, на які ми, українці, реагуємо, щоб зрозуміти: вони змінилися, вони вже знають всі входи і виходи. Те саме стосується ТікТоку. Я вже не кажу про Телеграм, який перетворився на головний інструмент вербування російської агентури.

Ми теж маємо вивчити уроки цієї війни та нашої новітньої історії. Один з головних – завжди сприймати всерйоз те, що говорить безумець. Не робити скидку на те, що він хворий або п'яний або накручений дугінськими ідеями світового панування. І як не дивно, це може нам дати і надію, і підказку, як із цим безумцем воювати. Де його входи і виходи. За які мотузки смикати нам, щоб послабити цього дракона.

В плані розуміння росії, я вважаю знаковим маніфест Владислава Суркова про глибинний народ, написаний у далекому 2019 році. Це – документ епохи, максимально зухвалий, відвертий, спроба задокументувати путінізм, який, за словами Суркова, буде ідеологією росії на покоління вперед. Сурков не озвучує чітко, в чому полягає суть путінізму, але змальовує структуру сучасної росії. Вона в його тлумаченні, є триединою сутністю. Зверху – сонцеликий «верховний лідер». Знизу – глибинний народ. Посередині – посередній державний апарат і підозріла інтелігенція.

Силу росії він бачить в безумовній довірі між верховним лідером та глибинним народом. І тут він, мені здається, має рацію. Російські спецслужби та політтехнологи інвестували роки і мільярди в те, щоби вибудувати довірливе ставлення росіян і верховного лідера. Причому не аби якого лідера, а саме цього. У сурковській формулі

росії лідер не є змінною величиною. Сучасна росія прив'язана до конкретного обличчя і конкретного прізвища. Прізвища людини, з руки якої росіяни готові їсти все, в тому числі смерть. Змінити це прізвище на якесь інше – і готовність росіян їсти смерть, на мою думку, вже не буде такою безумовною.

Тому коли вони говорять «Є путін, є росія» – це не лише форма мовлення, не лише культ особистості і не лише бюрократичне підлабузництво. Це, багато в чому, констатація факту. Внутрішньо вони розуміють, що так звана СВО була історичною помилкою та навіть катастрофою. Але оскільки цю помилку допустив не хтось, а «сонцеликий», вони сприймуть і смерть, і кров, і безкінечну брехню. Між путіним і глибинним народом існує кровний зв'язок. З наголосом на слові «кров». І почалася ця кров не з України, а з Ічкерії в добу раннього путіна, потім з Грузії, потім з Сирії. І лише потім була Україна. Момент, коли російський народ підтримав розшматування Чечні, був моментом, коли він став колективним співучасником путінських злочинів. Він лишатиметься співучасником, поки буде живий путін.

Причина, чому я не вірю в автоматичну взаємозамінність російських царів, полягає у тому, що відносини злочинної співучасті розбудовуються роками. І якщо прізвище путін замінити на Мішустін чи Медведев чи Вайно – динаміка буде зовсім іншою. Хімія відносин верховного лідера та глибинного народу буде іншою. Відповідно, і сила росії, про яку писав Сурков, буде іншою.

Хочуть російські ідеологи чи ні, але путін, як і будь-який біологічний організм, має термін придатності. Там само термін придатності має і путінська росія. Росія пост-путінська – це буде вже інша величина. Можливо, ще більш агресивна і безумна, але і менш стабільна.

Хочу підкреслити: я не бачу шансів для чесного людського діалогу чи стратегічних комунікацій ні з росією путінською, ні з росією пост-путінською. Враховуючи розмах втрат у цій війні і глибину історичної травми, мені здається, що на людському рівні відносини України та росії ще довго будуть відносинами ресентименту, помсти, вендети. Тому чим глибший рів ми вириємо зараз, чим вищою буде стіна між двома націями, тим краще. Всі мости зруйновані. Нові будувати ніхто не буде.

Тепер щодо наших партнерів. Насамперед щодо Сполучених Штатів.

Очевидно, що вони увійшли в смугу великих змін. І не нам давати оцінку, добре це чи погано. Але що однозначно погано – це те, що американці часто недостатньо чітко бачать паралелі між сучасною Україною та визначальною Америкою. Між нашою війною за незалежність та їхньою. Між нашим незламним духом та їхнім.

Коли я вперше приїхав у Сполучені Штати, це був Нью-Гемпшир, маленький штат в частині США, яка називається New England. Вона дійсно трошки схожа на традиційну Англію (затишна, консервативна, інтелектуальна). Але одне з перших гасел, які я побачив в Нью-Гемпширі було «live free or die». Це гасло штату – і водночас одне з головних гасел американської війни за незалежність. А ще – одне з гасел трампістського руху. Потім, у студентські часи, я зрозумів, що це американський варіант нашого «воля або смерть».

Прапор американських трампістів це так званий Gadsden Flag, з тієї самої історичної доби, що і гасло – «Live free or die» (1775 рік). Гримуча змія на жовтому фоні і підпис – «don't tread on me», не наступай на мене. Хіба це не гасло нашої війни? Велика Росія наступила на меншу за розміром Україну та миттєво пожалкувала про це. Це ті візуальні, історичні, емоційні паралелі, які ми можемо і повинні проводити між нами і сучасною Америкою. Це ті речі, які резонують і у нас, і у них. А найголовніше – в них мінімум політтехнологій і максимум правди. І таких паралелей насправді багато. Релігійних, історичних, культурних. Нам є з чим працювати, коли йдеться про сучасні Сполучені Штати. Тому, якою б складною не виглядала ситуація, жодним чином не можна ставити хрест на Америці як нашому стратегічному партнері. Кажу це як комунікатор і як американіст, який свого часу пропрацював 4,5 роки у Вашингтоні і займався трьома питаннями – міжпарламентськими зв'язками, відносинами з єврейськими організаціями та аналізом американського внутрішньополітичного життя. Головна запорука – це 69% американців, які попри поляризацію американського життя та інструменталізацію українського питання, чітко та послідовно підтримують Україну.

Тепер про Європу. Нам треба розуміти: завдяки немислимій жертві наших збройних сил, перед Україною відкрився унікальний історичний шанс. Шанс стати частиною об'єднаної Європи. Це та магістраль, якою вже рухається і Україна, і ЄС. Політичне рішення прийняте. Коліщатка та механізми європейської бюрократії закрутилися так само, як крутилися, коли цією магістраллю рухалися Поль-

ща, Чехія, Румунія та інші нові члени. Скажу відверто, багато років я був закоханим в Європу євроскептиком, багато років особисто я не вірив, що ці двері відкриються за мого життя. І думаю, вони б і не відкрилися, якби не те, що сотворив Путін у 2022 році, якби не те, що сотворив український солдат після того, – і якби Європа не відчувала в собі провину і за свою багаторічну віру в путіна, і свою багаторічну невіру в Україну.

Та обставина, що механізм зрушився з місця, не означає, що все вже відбулося. Україні треба змінитися. Україні треба стати кращою. Треба повірити в себе, опанувати мову Європи, її лексикон. Зробити так, щоб дух Європи став і духом України. Нам потрібно усвідомити Європу не лише як місце, куди нам треба і куди нам хочеться, але й як місце, де ми вдома. І ми всі знаємо, що це шлях великої трансформації, шлях не близький.

Не випадково з усіх наших партнерів саме ЄС найбільш надійний і найбільш стабільний. У світі, який стрімко змінюється, Європа виявилася скелею посеред бурі. Місцем де ліберальні цінності (себто цінності 21 — основані на приматі «liberty» і гідності людини) вкорінені найглибше. Принаймні у найближчому майбутньому у нас буде нагода пересвідчитися, чи це так, дивлячись на канцлерство Фрідріха Мерца. Політика, який має шанси стати тим лідером, на якого багато десятиліть чекала Європа. В наших інтересах, щоб і він, і вся Європа витримали це випробування.

References:

1. Blackburn M. 2024. The morphology of Putinism: the arrangement of political concepts into a coherent ideology. *Journal of Political Ideologies*. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1918693/FULLTEXT01.pdf>
2. Ekman I., Nilsson P.-E. 2023. Ukraine's Information Front – Strategic Communication during Russia's Full-Scale Invasion of Ukraine. <https://foi.se/rest-api/report/FOI-R--5451--SE>
3. Tyszkiewicz A. 2022. The Russian Narrative Construct towards Ukraine. *Information Security Policy Conditions, Threats and Implementation* edited by Piotr Bajor. Krakow. <https://ruj.uj.edu.pl/server/api/core/bitstreams/11245666-7798-4558-9e38-eb283f2578dd/content>